

LATOR LÁSZLÓ

Kormos István

„Hol az apám?” — Meghalt.” — „Mikor?” — „Ürnapján.” — „Hol?” — „A nádban.” — „Hogyan?” — „Agyonütötte a nádszál.” — „Mijét ütötte?” — „A derekát.” — Ez volt az első és sokszor ismételt társalgási leckém nagymamával, amire emlékszem. Anyám haláláról többet tudtam, mivel őt sokat emlegették otthon, de fényképét sose láttam, s kérdezősködésekre, hogy milyen volt anyám, nagymama állandó válasza csak ennyi volt: „Annus? szép, derék lány volt”. Apám halálát nem értettem, csak látta m valóságos alakját magam előtt: megy Ráró vagy Mecsér alatt a Holt-Duna kiöntéseiben, meztélláb, térdig gyúrt nadrágban, hogy csíkot fogjon nekem, esetleg cigányhalat, fölötte füzek, oldalt mogyoróbokrok, toccsan a sárga víz, ahogy meríti talpát belé, szitakötők felhője a csillogó víz fölött, ember sehol; nádas vonul utána, gonoszon, mint valami ellenséges katonaság, s egy hosszú nádszál hátulról utána hajol, orvul derékon üti, s apám két kezét maga elé tartva a vízbe bukik, bugyborékolás, csönd utána, vigyázzban áll a nádas — s nincs apám se.”

Ezt a valóságos vagy képzelet kerekítette, de mindenképpen valóságos balladai magra tapadó történetet képzeljük oda Kormos István mögé. A Szigetköz nevükkel, névtelen történetükkel évszázados emlékeket idéző falvait, Rárót, Mecsért, Gyűrűst, Ladamért, Lébényt. Képzeljük oda „a balkáni vár” árnyékában lapító, földbe nyomott cselédházat, Károlymajort, ahol a „valahai kiscseléd”, Ujj Mária neveli apátlan-anyátlan unokáját, „a meztéllábas Kisjézust”, nyárfák, zöld ragyogású kukorica-földek és „szélbemártott havas rétek” közt. Elvontabban: Kormos István a parasztsors legmélyebb rétegeiből jött, „bukott fel”, ahogy ő mondja.

Ha majd az utókor filológusa meg akarja rajzolni Kormos István életútját, a verseihez kell folyamodnia. Mert Kormos István önéletrajzi költő. Lírájának állandó csillagai ott fénylenek-hunyorognak gyerekkora egén. Noha fiatalon elkerült a Szigetközből, a falusi gyerekkor sötétén ködlő, sejtelmesen szivárványló anyagával valamiképpen mindig jelen van a verseiben. Mintha egész költészete erre a hol fehéren, hol feketén fénylő alapra rajzolódna. Akkor is, ha évtizedekkel később megélt szerelmeit, pesti vagy párizsi, normandiai élményeit emeli versbe. Ha közös, ha legszemélyesebb ügyeit. Gyerekkorából hozta lírája legmaradandóbb elemeit, ízeit, képeit, színeit, szavait, gesztusait, erkölcsi vázát. A sose látott anya elmosódó, népi-archaikus, de képeiben, indulataiban, érzelmi hangzataiban olyan megdőbbentően modern himnuszban megörökített alakját:

*A szemeid a voltak
rólam elvándoroltak
sírásod kútján földdel
kevert rézfillér zöldel*

s nyilván onnan a pusztító idő, a mindent az egyetemes anyagba visszamosó enyészet nagy, szeles képekbe fogott élményét:

tél nyár jön hó eső jön
lábnyom leszel a földön

s onnan az anyaképhez kötődő, versei legmélyebb rétegeiből fel-feltörő büntudatát: születésével ő ölte meg. S onnan nagyanyja alakját, a „gorkiji nagyanyáét”, akinek „tizenegyedik gyereke” lett, akitől „a morális mércét, valóság tudatot, álmodozó hajlamot” kapta, „akinek tévedhetetlen volt az ítélete, mert őszítőneiben természetes érvénnyel élt az igazságtudata”. Onnan hozta azokat a gyöngéd vagy sejtelmes képekben megidézett, mindig az érzékiség párájába burkolt lányfigurákat, akik először részesítik a szerelem riadalmas-édes gyönyörében: Mézes Annust vagy Fekete Irénkét — s azokat is, akik a líra keresztségében más alakot és más nevet nyertek: ki tudja, miféle szeszélynek engedve, Ráskay Lea vagy a „kódexes fenekű Sövényházi Márta” képében jelennek meg költészetében. Onnan hozta magával azt a tarka paraszti világot, amely nemcsak társadalmi, emberi indulatainak szab irányt, hanem egy tündéries-mesés tartománynak a képeit is kínálja: a mecséri piac garázda szél-tolóit, akik Villon verbő csavargóinak is rokonai, a márcosokat, cirkuszosokat vagy azt a kubikost, akit kimustrált talicskáját elsiratva idéz meg egy nagyívű versben. Azokat a gubaszagú betlehemeseket, akik akár nyakukba is veszik Kormos-Kisjézust, ha „nem kalimpál koszos lábaival”. Onnan azokat a már-már emberi nyelven megszólaló, de mindenképpen emberi érzéseket hordozó állatokat: nyulakat, szamarakat, kisborjakat, szalmaszín „pálcalábú” csikókat, onnan azokat a tárgyakat, amelyek olyan szívásajdító glóriával ragyognak fel a verseiben. Egyszóval a gondos kutató biztonnal megtalálja majd Kormos István verseiben élete, gyerekkora szereplőit, tárgyait, színtereit. Csakhogy nem biztos, hogy egyszer-egyszer nem megy-e lépre. Mert Kormos lírájában (tudatában) a valóság és a képzelet határai nagyon is összemósódnak. Minden úgy van, ahogy leírja, és mégsem egészen úgy. A képzelet kiegészíti, továbbrajzolja-kerekíti vagy megcsonkítja, átrendezi a köznap értelemben vett valóságosat. Egyébként legendákkal volt tele az élete is. Ki tudja, nem csapja-e be műve számba vevőit már olyan gondosan évszámozott verseinek a keletkezési idejével is? Mert évekig beszélt egy-egy verséről, változatlanul ismételte el a címét, mondta el, miről szól, hogy, hol, mikor született, többnyire még azt is, hogy hány sorból áll. Nemegyszer még a formáját is pontosan leírta. De akik jól ismerték, tudták, hogy az a vers még csak a képzeletében létezik. Mert ha egyszer csakugyan megvolt, hozta, mutatta, nehezen olvasható, szép kézírásban vagy már gondosan legépelve, vagy éppen telefonba olvasta fel. De egyszer csak azok a legendákba vesző megíratlan versek megszülettek. A *Szegény Yorick*-ban minden a helyére került. Ki tudná megmondani, mikor formálódtak meg igazában a versei, akkor-e, amikor olyan meggyőzően átélte, vagy amikor csakugyan papírra vetette őket? De mint Kormos olykor hihetetlen legendái, a versei kronológiája is alighanem valahogy mégis az igazat mondja: ha kódösen, ha részleteikben hézagosan is, azok a versek régtől olyan elemien éltek benne, hogy éppen csak testet kellett majd öltetniük. Némi túlzással akár azt is mondhatjuk, hogy a *Szegény Yorick* (a kötet címe is régen megvolt) Kormost magát is törbe csalta: addig beszélt, hála Istennek, a kötet elképzelt verseiről, hogy egyszer csak helyt kellett állnia, meg kellett írnia őket.

De voltak másféle legendái is: olyan könnyen lombosodó képzelete szüntelenül alakította a világ és önmaga körvonalait. Kedvtelve s mindnyájunk mulatságára előadott történetei úgy formálódtak napról napra, mint a népköltészet egyre tökéletesedő alkotásai. Kedve, szeszélye szerint értelmezte még egy-egy verse valóságmagját, a verset kiváltó élményt, a vers tartalmát is. S éppily rejtélyes volt az igazi arca is. Hányféle szerepet el nem játszott — pontosabban: őszintén élte valamennyit. A halála után írt tisztelgő cikkeket, emlékezéseket, a róla, hozzá írt számtalan verset olvasva megint elámultam: hát lehet, hogy ennyiféle kép élt róla a köztudatban? Ugyan melyik Kormos volt az igazi: az a túláradó kedélyű tréfamester, aki elképesztő bőséggben ontotta a dilettáns poéták műveit, a Szittyá Attila Bendegúzeit csak úgy, mint az ötvenes évek díjas-koszorús rímfaragóinak a legemlékezetesebb sorait? Az a vásott csínytevő, aki szívós munkával, fáradságosan megszerkesztett vagy hir-

telen felszikkasztó ötletekkel rögtönzött ugratásokkal bosszantotta legjobb barátait, aki mindenféle kópéságra szer volt, halálos komolyan előadott éjszakai telefonhülyeskedésekre, képtelenül hiteles levelek hamisítására? Aki az élet komoly dolgaiban sohasem volt kapható a legkisebb léhaságra sem? Aki éjszakákon keresztül játszott mindenféle hazárdjátékait, s iszonyú indulatba tudott jönni, kész volt akár öltre is menni egy sakkparti miatt — holott egyébként nagyon is békés természetű volt? Aki olyan védtelenül ki volt szolgáltatva szerelmeinek? Aki olyan nagylelkűen tudott adni, úgy odakinálni barátainak az utolsó tíz-husz forintját, mintha ezerannyi volna a zsebében? Aki hihetetlenül megbízhatatlan volt a mellékes dolgokban (ha telefonon hamari érkezését jelezte, szinte biztosra lehetett venni, hogy legjobb esetben másnap fut be, mert útközben úgysis összetalálkozik valakivel), de ha csakugyan szükség volt rá, telefon nélkül is váratlanul feltűnt valahonnan? Aki egyik pillanatról a másikra halálos csüggedésbe tudott esni, ha hirtelen rátört a magányérzet, a gazdátlan árvaság fájdalma?

Legmélyebb élménye volt ez a gyerekkorából magával hozott árvaság. Vallomása szerint ez kötötte olyan erősen mindenkinél kedvesebb költőjéhez, József Attilához: a *Reménytelenül* bekeretezett kéziratát mindig a falán őrizte, s ki ne érezné verseiben is ezt a mélyen fészkelő rokonságot? Úgy tudott röhögni valami hülyeségen, hogy a könnyei csorogtak, és olyan kétségbeesetten tudott a semmibe, magába meredni, mintha Dante Poklát látná maga előtt. Sokszor ilyenek a versei is: vállrándító jókedvvel írott soraira hirtelen árnyék borul, sötét monológjaiba meg váratlanul játékos hangzatokat kever. Vagy éppen bohócintorba szalad az arca, mert olyan mélyről feltörő fájdalma már nagyon színpadias lenne.

Még legközelebbi barátainak is olyan rejtélyes személyiségének állandó nyugtalanító gomolygása, sokalakúsága alighanem egyik kulcsa a költészetének. Lírája valóságalemei többnyire hirtelen sejtelmes derengésbe fordulnak, szilárd körvonalaik megbomlanak, tárgyak és élők kibillennek helyükből, arányaikból, egy szakadatlanul változó mitológia részeivé válnak. Fantáziaképei, képzetei, vagy éppen kényszerképzetei pedig, életében és költészetében egyaránt, szinte foghatóan anyagszerűvé tömörülnek. Valóság és képzelet állandó egymásba játsása talán a legjellemzőbb vonása Kormos lírájának, akár olyan természetes bájjal áradó, gyöngyöző gyerekverseire, akár felnőtt dalaira gondolunk. Ez a forrása annak az olyan elemien varázslatos költészetnek, amelyet manapság olyan kevesen tudnak, mernek megszólaltatni. Kormosban megvolt a nagy tehetségek elfogulatlan naivitása, s érezte, tudta még a költészetnek ezt az ősi (s végül is, akármerre fordul is a líra, legfontosabb) szerepét: a helyzetek, a képek, a szavak — nem tudok rá jobb szót — varázserejét. Ezért nagyon is rávall az *Orpheus panasza* első négy sora:

*amikor muzsikába kezdtem röptében a holló megállt
csengős nyakát bolondul rázva térdreesett a kiscsikó
a vizek hozzám kezesedtek nap hold örvendve hozzám futtak
ikrás gyöngyöt sirt örömeben az elhagyatott fűgefá*

Valóság és álom, emlék és jelen zaklató vagy elnyugtató egyidejűsége, s az azok táplálta sokfelől eredő és sokfelé futó érzések, hangulatok még látszólag egynemű verseiben is át-átütnek egymáson. Innen van (többek közt, mert hisz beszélhetnének versei formai, nyelvi polifóniájáról is) költészete sokszólamúsága, noha tematikája első pillantásra nagyon is szegényes: gyerekkor, szerelem, halál. Az éles szemű Szabó Lőrinc a félig-meddig még kamasz Kormos István dalaiban is észrevette már igazán csak később kiteljesedő lírája lényegét. „Egy fiatal tehetséges költő, sok groteszk ötlettel az írásaiban: szürrealizmus, népi magyar hangon. De merev, túlzó, keresett.” Hogy éppen a *szürrealizmus* szó jött a tollára a *Dülöngélünk* dalainak olvastakor, arra vall, hogy felfigyelt a kontrasztok, színek már akkor is olyan hatásny ragyogására, a hangzatok meghökkentő keveredésére, a váratlan, nyers és légies képek hirtelen összeszikkasztására. Pedig bármennyire is frissen, egyéni hangon szól-

nak is Kormos rekedtén eldűnnyögött, jókedvűen elrikkantott dalai, közel érezni még hozzájuk a mestereket: Erdélyi könnyen bomló, természetesen kanyargó lírai parlandóját, Sinka súlyos, darabos, sötéten homályló balladáit és a mostanában keveset emlegetett Gellért Sándor nyelvi ötletekkel szikrázó népiségét. A háború után egyszerre tágra nyíló, friss élménytömeget kínáló s a magával hozottakat más fénytörésbe helyező világban jól illett ez a hang a népmű Kormos Istvánhoz. De emberi, költői érése, a világ változása s mindig olyan hallatlanul biztos, rászédhetetlen izlése (mert hiszen az volt élete nemcsak esztétikai, hanem erkölcsi *categoriae imperativusa* is) rádöbentik, hogy ez a költői módor, ez a csavargó-romantikára hajló póz veszedelmesen rákövesedhet. És kialakítja (alkata ismeretében hozzátéhetjük: ösztönösen) azt a jellegzetes dalformát, amelyet haláláig gazdagítva épített tovább. Első remeke, a *Keresztrel hátuk szőréen* nemcsak parasztáhitával, szentferences, francis-jammes-os ízeivel szólaltatja meg az igazában csak két évtized múlva folytatódó Kormos-hangot, nemcsak azzal a mögöttes, alig leírható derengéssel, amely a szavak, a képek mögött fénylik Kormos verseiben (mert persze a vers csak részben szól az országúton poroszkáló szamarakról, az igazi tartalom, mint az igazi költészetben általában, a felszín alatt szívárványlik, s ugyancsak bajos volna elmondani, hogy micsoda: az-e, ahogy az alázatosan ballagó szamarak érzékein mintegy átáramlik az olyan édes gyönyörűséggel bódító világ? az-e, ahogy Kormos a világot súlytalan áramlásában tudja megjeleníteni? az-e, hogy mindegyik kép önmagában is olyan párás ragyogással fénylik s beszél a világról?), hanem azzal a lebegő francia (itt s másutt megnyújtott, nibelungizált) formával is, amely a *Fehér virág*-tól a *Tíz évesek leszünk*-ig, a *Jékely Párizsban*-ig, az *Agborisrét*-ig és nyújtottabb sorokkal a *Ház Normandiában*-ig, a *Vonszolnak piros delfinek*-ig annyiszor megzendül majd, s maga a forma is összetett: a hangsúly és a megszálladó-megtörülődő mérték keveredése adja ki azt a csak Kormosra jellemző zenét. És azzal is, hogy először ebben a versben látni azt a motívumkergetőzést-indázást, amely olyannyira illik versei tartalmi lebegéséhez. De ez az illik természetesen nem pontos, hiszen a forma, mint a vers valamennyi eleme, *tartalma* is Kormos dalainak. Figyeljük csak, ahogy egy-egy szó, szókapcsolat változatlanul vagy egy kicsit módosulva, máshová kapcsolva (s ezzel jelentésében is más-más elemekkel telítődve) vissza-visszatér a versben:

*Az országút porában a szürke szamarak
keresztrel hátuk szőréen a szürke szamarak
patájuk alól fölszáll a por szép lepedő
szítál a por fehéren ragyog a lepedő
ragyog lebeg és fölszáll alul a szamarak
átlépnek át a kórón a szürke szamarak*

Az írásjelek nélkül áradó, s nála az írásjeleket csakugyan nem tűrő, egy-egy szót-képet újra s újra felszínre dobó verssorok éppúgy rokoníthatók a népköltészet hasonló ismétlésekkel szövődő dalaival, mint a modern francia líra kifinomult zeneiségével. Ezeknek a párakönnyű, felfelé törekvő, de anyaguk természete szerint mégis mindig földközelen maradó daloknak olykor borzongató mélységük van. Idézzük emlékezetünkbe a fájdalommal, szépséggel egyszerre tündöklő *Fehér virág*-ot:

*Fehér virág kezekben szétporló liliomszál
szétporló tenyeredből szökkent a liliomszál
szétporló zuhatagból ahogy a szirom elszáll
eltűntél aki köztünk anyagi zene voltál*

Vagy gondoljunk az olyan, már bonyolultabb hangszerelésű versekre, mint a húsz évvel későbbi *Tél Normandiában*, amely nagyszerű példája nemcsak annak, hogy hogyan fut ide-oda Kormos ihletforrásainak árama képzelet és való, a máris múltba csúszó jelen és a jelenre másoló múlt, élete két fontos színhelye: Normandia és a Szigetköz között, hanem annak is, hogy hogyan tudja Kormos egy sokfelé

villámló képsorban olyan láttató erővel megjeleníteni a világ egy részletét, amelyben a valóságos tárgyak alakot váltanak, félálomködben ragyognak, s nemcsak önmagukért állnak a versben: olyasmit mondanak el szerelemről, időről, a lélek megnevezhetetlen vágyairól, szorongásairól, amit másképpen, fogalmi eszközökkel, magyarázatokkal bizonyosan nem lehet:

*Hiába-nyár zokogja zöld halálát
Május gyerekeit szélroham veri le
klorofil tengeren kék láva bugyborékol
döndül veres harang nap torkolattüze
uszályok menekülnek egy hófehér mezőn
bukdácsoló tevék észak oázisába
pettyes benzinevő disznó rőfög a kipkop
esőben kaszálógép hátán ül a kanász*

De jellemző ez a néhány sor abból a szempontból is, hogy hogyan elegyít Kormos a már-már nagyon is átszellemült zengésbe váratlanul egy profánul prózai akkordot. Az úgynevezett költői és a nyers-humoros, a légies és a vaskos, a szépen szárnyaló bel canto és a szándékosan meg-megbotlatott forma keverési aránya az NN *bolyongásai*-ban megváltozik: az árvaság, a keserűség hangjai egyre mélyebbre húzódnak, s egyre jobban benövik őket a jókedvű, játékos elemek. Talán ösztönös védekezésül: mintha Kormos a zsigereiben érezte volna, hogy már csak mulatni van ideje.

ALFÖLDY JENŐ

Jóslás a mi időnkről

BEVEZETÉSFÉLE CSOÓRI SÁNDOR KÖLTÉSZETÉBE

Első kötete, az 1952-es keltű *Felröppen a madár* verseit Csoóri Sándor nem tartotta méltónak arra, hogy szerepeltesse a *Jóslás a te idődről* 1979-ben megjelent válogatott verseinek sorában. Nincs miért fennakadni ezen —, Ady Endre első két verseskönyve, a *Versék* és a *Még egyszer* (néhány kiforrott, szép verssel) ugyancsak a költői életmű függelékébe került. Csoóri melleleg, második könyve, az 1957-es *Ördögpile* kiadásakor, megközelítőleg annyi idő, mint Ady az Új versek napvilágot látta: huszónhét esztendő. Ilyen alapon Csoóri nem nevezhető „későn érő költőnek” — de „korán érőnek” még kevésbé mondható.

Pályakezdő éveinek viszonylagos elhúzódása azonban egész más okból történt, mint Ady esetében. Adynak azért volt szüksége ily hosszúságú készülődésre, mert a századfordulón — először a vidéki szerkesztőségekben, majd a fővárosban sem sokkal kevésbé — mérhetetlenül provinciális helyzetből kellett fölemelkednie arra a magaslatra, ahonnan európai távlatokban szemlélődhetett. Újságíróként sokkal — hét-nyolc évvel — előbb sikerült ezt fölérnie, mint költőként; elég volt hozzá a tehetség, tájékozottság, bátorság, és amit javarészt otthonról hozott, pompás nyelve. Ahhoz, hogy költői stílusa is kibontakozzék, mindezek mellett még sok mindent el kellett sajátítania. A költői önművelés mesterségbeli szempontjainál is fontosabbnak vélem a tapasztalást és a növekvő belső biztonságot — hiszen roppant arányú köl-